

ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ЛІКВІДАЦІЇ СВАВІЛЛЯ В ПРАВОПИСАННІ ВЛАСНИХ ІМЕН І ПРИЗВИЩ УКРАЇНСЬКОЮ І РОСІЙСЬКОЮ МОВАМИ

© Адам Гожий, 2000

Полтавська гравіметрична обсерваторія

«... П'ять літ діло йшло... зовсім було признали,
сопричислили... і не утвердили! І через що ?
Пустяк! Сказано в бумазі, що не так хвамілія
стойть: у нових бумагах - Боруля, а у старих -
Беруля !.. Бодай тому писареві руки назад
лопатками повикручувало , що написав -
Беруля. . Я сам не знаю, хто я: чи Боруля, чи
Беруля.»

І. Карпенко-Карий

1. Власні імена і прізвища - це особливі, дуже специфічні найменування людей, які дозволяють індивідуалізувати, розпізнати кожну окрему людину з-поміж усіх інших людей, визначити і описати її становище і життєдіяльність в суспільстві, прослідкувати її родовід і зробити чимало інших справ. Вони (імена і прізвища) посідають особливе місце, грають особливу роль, мають особливе значення в науці, в техніці, в культурі, в судочинстві, в інших сферах і, врешті-решт, у всьому суспільному житті. Велике їх значення і в термінознавстві. Тут імена і прізвища використовуються і як основа для творення термінів, і як означення термінів, і як засіб захисту авторських прав. Правопис жодної категорії слів, назв чи термінів не відіграє такої важливої ролі в житті людей, як правопис їх власних імен і прізвищ.

2. Впродовж десятків років існування в радянській компартійній імперії правопис власних імен і прізвищ в українській мові зазнав нищівних руйнувань і спотворень. Він був підпорядкований насильницькій російській суржикізації української мови, зведенням її до рівня діалекту російської. Для досягнення цієї мети величезна кількість українських імен при написанні російською мовою змінювались і записувались так, щоб вони звучали на російський лад: *Микол* робили *Николаями*, *Панасів* - *Афанасіями*, *Грицьків* - *Григоріями*, *Василини* ставали *Васілісами*, *Насті* - *Анастасіями*, *Оксани* - *Ксеніями* і так до безлічі. Змінювались на російський лад, і тим самим нівечились, не тільки українські імена, але й прізвища. Прізвище *Миколенко* перероблювали на *Николаєнко*, *Гніда* - на *Гнедая*, *Піч* - на *Печь* і т.п. Також спотворювались і нівечились батьківські імена людей: *Миколович* змінювали на *Николаєвич*, *Нечипорович* - на *Нікіфорович*, *Ільківна* - на *Іллінічна*. В українську мову запровадили нетипове для неї звертання - по батьківському імені: *Петрович*, *Павлович*, *Василівна*, *Іванівна*. А чи розуміли російськомовні суржикізатори і діалектизатори української мови, що вони роблять щось непорядне, щось недобре, змінюючи написання і звучання українських власних імен і прізвищ на російський лад? Звичайно, без сумніву. І саме тому вони не робили таких неподобств з російськими іменами і прізвищами при написанні їх українською мовою. Наприклад, *Льва Толстого* не називали в українській мові *Левком Товстим* і тим паче *Левком Грубим*, а *Максіма Горького* не перезивали на *Максима Гірко*.

3. Одинакове написання державною мовою імені і прізвища людини в усіх документах, якими їй доводиться користуватись в своїй життєдіяльності, і відповідне точне відтворення цього написання іншими мовами - це не дрібниці, як дехто думає. В усі часи, в усіх

нормальних державах ідентичність написання імен і прізвищ мали велике значення для захисту авторських, суспільно-громадянських, майнових прав людини. Які можуть бути наслідки від зміни лише одної букви в прізвищі, якразово описав І.Карпенко-Карий у відомій п'єсі «Мартин Боруля», цитата із якої вище використана як епіграф. Правда, не всі знають, що в основу цієї п'єси І.Карпенко-Карий поклав дійсну подію із життя своєї родини. Його батько, К.А.Тобілевич, добивався визнання свого дворянського походження через суд. Однак п'ять років судової тяганини не принесли йому успіху. Суд відмовив К.А.Тобілевичу у визнанні його дворянином на тій підставі, що в документах, які були подані до суду і мали підтвердити дворянський родовід Тобілевичів, фігурували різні прізвища - в одних *Тобілевич*, а в інших - *Тобелевич*; не збігалася всього одна (!) буква.

4. Загальнодержавний обмін паспортів колишнього СРСР на паспорти незалежної держави України якразово висвітвив масштаби того свавілля в правописанні власних імен, прізвищ і батьківських імен, яке сформувалось в СРСР і яке розквітло в незалежній Україні. В цьому може легко переконатись кожен, хто послухає хоча б декілька передач радіожурналу «Слово». Майже в кожному його випуску можна почути уривки із листів представників самих різних верств населення України, які не вдоволені паспортними перекрученнями своїх імен, прізвищ, батьківських імен при перекладі їх з російської мови на українську або ж навпаки, і просять розтлумачити їм, а чи все в тих паспортних записах є правильним. Поки що всі невдоволення носять поверхневий емоційний характер. Адже не всяка українська *Оксана* може погодитись на те, щоб російською мовою її кликали *Ксенією* чи *Ксюшею*, і не кожний російський *Николай* може миритись з тим, що українською мовою його будуть називати *Миколою*, а тим паче *Меколою* (таке оригінальне українське ім'я було написано в паспорті одного громадянина). Емоційні невдоволення виникають ще й через те, що не всім зрозуміло, чому в окремих випадках переклад українських прізвищ на російську мову роблять так, що характер їх вимови не змінюється (наприклад, українською - *Чобит* і російською *Чобит*), в інших випадках характер вимови частково змінюється на російський лад (*Віл* вже пишуть не *Вил*, а *Вол*), а в ще інших випадках вимова просто змінюється з української на російську (*Ліс* - *Лес*). Правда, незадоволені частковою зміною своїх імен і прізвищ громадяни ще не догадуються про те, якими мінами уповільненої дії можуть стати ці зміни.

5. Зміна однієї чи декількох букв при перекладі власних назв з однієї мови на іншу фактично є різновидністю суржикізації обох мов. Суржикізація паспортних записів чи то на основі російської мови, чи на основі української мови, чи на основі будь-якої іншої мови є недоброю справою не стільки для нинішнього покоління українців, скільки для прийдешніх поколінь. Після здобуття Україною незалежності і зняття радянської імперської залізної завіси сотні тисяч, а можливо і мільйони українців розбрелись по всьому білому світу в пошуках добрих заробітків і кращої долі. З часом багатьом з них може прийдеться згадувати свій родовід, відновлювати втрачені родинні зв'язки. Це може бути потрібним для підтвердження свого дворянського, шляхетського, козацького чи пролетарського походження, для одержання якихось партійних, чорнобильських, афганських чи інших привілеїв, або ж для доказу своїх прав на якийсь спадок, або ж для розв'язку будь-яких інших справ, що якимось пов'язані з життєдіяльністю своїх близьких, далеких і навіть дуже далеких родичів. І такі справи буде дуже непросто розв'язувати при неоднаковому написанні в різних документах імен і прізвищ одних і тих же людей. Особливо складно буде розв'язувати подібні справи за межами держав, що виникли на території колишнього СРСР. Люди, що не володіють українською і російською мовами не зможуть зрозуміти, що *Пін*

Оксана і *Поп Ксенія* - це прізвища і імена однієї і тієї ж особи. Накінець, зауважимо, що запис деяких українських прізвищ може суттєво змінитись лише від багаторазового перекладу їх з української мови на російську, а потім навпаки (таке явище дуже поширене в СНД). Ось, наприклад, чого можна «натворити» з українськими прізвищами *Пісок* і *Пісок*. Російською мовою перше можуть записати як *Песок*, а друге - як *Писок*. А поскільки наголоси в документальних записах не ставлять, то при зворотному перекладі на українську мову вони вже можуть бути записані як *Пісок* і *Пісок*.

6. В зв'язку із значним розширенням стосунків незалежної України з іншими державами значно зросли потреби в грамотному написанні українських імен і прізвищ іншими мовами світу, а не лише російською. В таких обставинах виникла ще одна складність в написанні імен і прізвищ, що обумовлена тим, що в переважній більшості українських документів вони пишуться не в називному відмінку, а в родовому або в давальному. Ця складність (чи може незручність) особливо дає себе знати при міждержавній нострифікації документів про освіту. Тут люди часто мають зайвий клопіт через те, що треба доказувати, що записи в різних документах одних і тих же прізвища і імені в різних відмінках стосуються однієї і тієї ж особи (наприклад, що запис *Муха Ян* в одному документі і запис *Мусі Янови* в іншому - це одні і ті ж прізвище та ім'я, але записані в різних відмінках).

7. А як же ліквідувати або загальмувати розквіт того свавілля в правописанні власних імен і прізвищ, що склалось в Україні? Передусім потрібно встановити прості і водночас жорсткі граматичні правила правопису і вживання власних імен і прізвищ в українській мові і правила написання їх іншими мовами. Правила мають бути без багаточисельних винятків, бо правило з багатьма винятками - це вже не правило, а квазіправило. На мій погляд основні правила мають бути такими.

1) Документальний запис і вимова імені, прізвища і батьківського імені громадянина України повинні бути такими, якими вони є в свідоцтві про його народження або в документі, що замінює свідоцтво.

2) Оскільки правопис власних імен, прізвищ і батьківських імен людей українською мовою і переклад їх на інші мови мають велике правозахисне значення, то любі зміни в написанні чи у вимові імені, прізвища чи батьківського імені громадянина України, які робляться або за його власним бажанням, або за рішенням суду, повинні бути належним чином зареєстровані в уповноважених на те державних органах. Відповідно, граматичні норми і правила, що стосуються цього правопису повинні мати законодавче забезпечення.

3) Ім'я, прізвище, батьківське ім'я громадянина України повинні вживатись у формі називного відмінка у всіх документах, що пов'язані з його життєдіяльністю (свідоцтва, атестати, дипломи, доручення, довідки, заповіти і т.п.). Це потребує зміни текстів таких документів, але такі зміни - незначні. Наприклад, потрібно писати «Диплом про те, що *Гайдамака Петро* захистив дисертацію і здобув вчений ступінь ..., або ... успішно закінчив навчання, захистив дипломну роботу і йому присвоєна кваліфікація... і т.п.» замість загальноновживаної тепер форми запису «Цей диплом видано *Гайдамаці Петрові* в тому, що він...».

4) Переклад власних імен, прізвищ і батьківських імен людей з української мови на російську і навпаки необхідно робити так, щоб обидві форми запису забезпечували його однакове звукове відтворення. Наприклад, переклад з російської мови на українську запису *Сидоров Пётр Иванович* має бути таким: *Сидоров Пьотр Іванович*. Відповідно, переклад з української мови на російську запису *Іваненко Микола Сидорович* треба робити так - *Иванэнко Мыкола Сыдоровыч*.

8. Ну, а що ж буде, якщо ми залишимо проблему правописання власних імен і прізвищ в тому стані, в якому вона є зараз? Тоді через декілька десятків років тисячі, а може і десятки тисяч українців можуть опинитись в ситуації, подібній до тієї, в якій опинився Мартин Боруля, і з пересердя вимушені будуть повторювати його прокляття, що наведене в епіграфі. І якщо б за якихось незвичайних надприродних обставин їх масові прокляття могли б здійснитись, то Україна здивувала б світ появою нової категорії інвалідів - «з руками назад лопатками повикручуваними». Не приведи нас до цього, Боже.

СПРОБА УКЛАДАННЯ ГЛУМАЧНОГО СЛОВНИКА ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ

© Тетяна Космеда, Ірина Вороновська, Вікторія Абашина, 2000

Львівський національний університет

Давно назріла потреба у словникові перекладознавчих термінів, зокрема – російсько-українському і українсько-російському. Вона й надалі зростатиме, тому що пов'язана зі збільшенням праць з теорії перекладу та із поширенням перекладацької практики, детермінованими великими когнітивними можливостями перекладацької діяльності, що зумовлено активізацією міжнародних (отже й міжмовних) контактів у різних аспектах обміну досвідом, а саме: культурно-естетичному, науково-дослідному, громадсько-політичному, народно-господарському, навчально-методичному.

Перекладачів готують у вузі й у школі, на короткотермінових і на тривалих курсах. Для професійного спілкування їм необхідно мати відповідний термінологічний словник.

Помітно активізувалося вивчення іноземних мов. Переклад визнано одним із найефективніших методів навчання мови. І тут також потрібний термінологічний словник, який допоміг би педагогові й учневі кваліфікувати різновиди перекладів, спілкуватися на сучасному рівні з приводу їх використання.

У школі вивчають курс світової літератури, де класичні твори від античності до сьогодення подано у перекладах різних років і різних авторів. При оцінюванні кваліфікації цих перекладів, пояснення їх множинності, аналізу якості, адекватності оригіналові також неможливо обійтись без довідника спеціальної перекладознавчої термінології.

Перекладознавство як у русистичі, так і в українстичі – відносно молода філологічна наука. Теорія перекладу, його історія, критика, методика і, очевидно, практика, як складові частини, невід'ємні розділи цієї науки; нагромадили термінологію, яка подекуди рясніє синонімією, полісемією, омонімією, що утруднює її розуміння та використання.

Нерідко в науковій літературі в залежності від теоретико-концептуального підходу до сутності перекладу одні і ті ж самі терміни глумачать і освітлюють по-різному. Тому звернення до словника, де містяться виноски, покликання на відповідні джерела, допоможе уникнути різночитань.

Сформульоване В.Комісаровим завдання організації загальнодоступного “термінологічного банку”, який накопичив би необхідну перекладачеві інформацію про терміни і реалії [4], також спричинилася до стимулів роботи укладачів словника.

Таким чином, теорія та практика перекладу нагально підтверджують необхідність створення словника перекладознавчих термінів, що є одним із першочергових завдань російської та української лексикографії: “Завдання, які стоять перед лексикографією сьогодні, стосуються різних галузей людської практики: переклад, викладання рідної та